

Kallikratês van Samos, Admiraal van Ptolemaios II Philadelphos¹

door

HANS HAUBEN
Aspirant N.F.W.O.

Voor de Lagiden waren de eerste decennia van de derde eeuw vóór Christus een tijd van territoriale, economische en kulturele expansie. Mede ten gevolge van de uitschakeling van Dêmêtrios Poliorketês vestigden zij hun onbetwiste heerschappij over de Aegaeïs en de oostelijke Middellandse Zee. Het imperium van Ptolemaios II Philadelphos omvatte o.m. Cyprus, Koilê Suria en het Zuiden van Klein-Azië, gebieden die, afgezien van hun strategische ligging en economische waarde, van essentieel belang waren voor de instandhouding en ontwikkeling van de Egyptische zee-macht. Hun uitgestrekte wouden leverden het scheepstimmerhout waaraan het Nijlland steeds gebrek had geleden, terwijl hun ervaren zeelui konden bogen op een eeuwenoude maritieme traditie. Daarenboven vormden de havens van deze streken, samen met de talrijke eilanden in de Aegaeïsche Zee, voor de Ptolemaeïsche vloot even zovele steunpunten.

Koning Philadelphos besteedde ruime aandacht aan de scheepsbouw². Volgens Kallixeinos overtroefde hij alle vorsten van zijn tijd in het aantal zijner vaartuigen: *πλοίων πλήθει πάντας ὑπερέβαλλεν*³. Op grond van de scheepskatalogen bij Kallixeinos⁴ en Appianos⁵ heeft de Britse historicus W. W. Tarn⁶ berekend dat Philadelphos' krijgsvloot in strikte zin, bij benadering 336

1. Mijn oprechte dank gaat naar Professor Dr. E. Van 't Dack voor zijn zeer gewaardeerde opmerkingen.

Voor een uitvoerige behandeling van de bronnen over en problemen in verband met Kallikratês moge ik verwijzen naar mijn studie *Callicrates of Samos. A Contribution to the Study of the Ptolemaic Admiralty (Studia Hellenistica, 18, 1970)*, waar de eventueel geïnteresseerde lezer ook meer bibliografische gegevens vinden zal. De voetnoten bij dit opstel zijn daarom beperkt tot het strikte minimum.

De cijfers tussen [ ] verwijzen naar de teksten in de bronnenopgave.

2. Het is bv. tekenend dat hij te Oud-Paphos op Cyprus een standbeeld liet oprichten voor een scheepsarchitect: cfr. *Annual British School Athens, 56 (1961)*, p. 9, nr. 17.

3. Bij Athênaios V 203 d.

4. Bij Athênaios V 203 d.

5. *Prooim.* 10.

6. *Antigonos Gonatas (1913)*, pp. 456-457.

oorlogsbodems telde – voor de hellenistische tijd een zeer hoog aantal – met een gemiddelde sterkte van een pentêrês.

Rond de jaren 270, na de succesvolle beëindiging van de eerste Syrische oorlog, bereikte Egyptes thalassokratie haar hoogtepunt. De vreugderoes waarin de hofkringen toenmaals verkeerden, vond zijn uitdrukking in Theokritos' XVIIde idylle, een loflied op Philadelphos, waaruit we enkele verzen citeren⁷:

« Καὶ μὴν Φοινίκας ἀποτέμνεται Ἀραβίας τε
καὶ Συρίας Λιβύας τε κελαινῶν τ' Αἰθιοπήων ·
Παμφύλοισί τε πᾶσι καὶ αἰχμηταῖς Κιλικέσσι
σαμαίνει, Λυκίοις τε φιλοπολέμοισί τε Κασοί
καὶ νάσοις Κυκλάδεσσιν, ἐπεὶ οἱ νᾶες ἄρισται
πόντον ἐπιπλώοντι, θάλασσα δὲ πᾶσα καὶ αἶα
καὶ ποταμοὶ κελάδοντες ἀνάσσονται Πτολεμαίω. »

„Waarachtig, hij is meester over een deel van Phoinikië, van Arabië en van Syrië, van Libyë en van het land der donkerhuidige Aithiopiërs. Zijn woord is wet in heel Pamphulië, bij de Kilikische speerdragers en bij de Lukiërs, bij de oorlogszuchtige Kariërs en op de Cycladeneilanden. Hem immers behoren de beste schepen toe die de wateren bevaren. Gans de zee, de aarde en de bruisende rivieren erkennen het gezag van Ptolemaios.”

Over dit tijdperk van volle machtsontplooiing zijn wij nochtans bijzonder slecht ingelicht. In zijn monumentale *Griechische Geschichte*⁸ noemde K. J. Beloch het vijfde decennium van de IIIde eeuw v. Chr. „die dunkelste Periode der ganzen Geschichte des III. Jahrhunderts, und der griechischen Geschichte seit den Perserkriegen überhaupt.” Met evenveel recht kan zulke uitspraak worden toegepast op de eerste zeventig jaren van die eeuw. Voor deze periode is inderdaad geen doorlopend historisch relaas uit de Oudheid tot ons gekomen, tenzij men Justinus' *Epitome* als dusdanig zou willen beschouwen. Diodôros' geschiedwerk is slechts volledig bewaard tot 301, terwijl Polubios, wiens Historiën een aanvang nemen met het jaar 264, pas vanaf 233-232, wanneer Rome voor het eerst een expeditie naar Illyrië zendt, de Griekse wereld in zijn gezichtsveld betreft.

Om dit vacuum in onze historische kennis aan te vullen, zijn we hoofdzakelijk aangewezen op papyri en opschriften, die echter wegens hun analytisch en fragmentarisch karakter de historicus voor heel wat interpretatiemoeilijkheden plaatszen. Het is dan ook niet te verwonderen dat de geschiedschrijving van de vroeg-

7. Rr. 86-92. Tekstuitgave bij A. S. F. Gow, *Theocritus*, I-II, Cambridge, 1950.

8. IV² 2 (1927), p. 514.

hellenistische periode de slechte faam geniet, meer dan die van andere tijdperken uit de Oudheid, op hypothesen te berusten.

In die boeiende maar grotendeels in duisternis gehulde wereld leefde Kallikratès van Samos⁹, die, vanaf 279 ongeveer tot circa 257, admiraal was van Ptolemaios II Philadelphos. Rekening houdend met het enorme belang dat Alexandrië in de eerste helft van de derde eeuw aan het zeewezen hechtte, kan men zich allicht voorstellen welke plaats een personage als Kallikratès in een geschiedkundig werk zou hebben ingenomen. Nu zijn we aangewezen op elf inscripties, twee documentaire papyri en twee epigrammen van Poseidippos. Op basis van deze relatief talrijke maar disparate gegevens zullen we pogen ons een zeker idee te vormen van Kallikratès' carrière, zijn verhouding met het hof en zijn nauarchosambt.

Kallikratès' loopbaan

Samos, Kallikratès' vaderland, werd kort na de slag bij Kouroupedion (rond februari 281) bij het imperium der Lagiden ingelijfd. Waarschijnlijk geschiedde dit in het kader van de Ptolemaeïsche gebiedsuitbreidingen in het Z.W. van Klein-Azië tijdens de Syrische Successieoorlog van 280-279. Tevoren had het eiland twintig jaar lang tot Lusimachos' invloedssfeer behoord. Gelegen in de oostelijke Aegaeïs, op een vijftigtal km. van Efese en Milete, werd Samos door de Lagiden als een zeer belangrijke vlootbasis beschouwd¹⁰.

Niets wijst erop dat Kallikratès naar Egypte is overgestoken alvorens zijn vaderland in Philadelphos' handen was gevallen. Een identificatie van zijn vader Boïskos met een gelijknamige hondenmenner die tussen 294 en 290 op Cyprus in Ptolemaeïsche dienst stond¹¹, berust op geen vaste gronden.

De oudste documenten in verband met Kallikratès zijn misschien wel de opschriften bij de standbeelden van Philadelphos en Arsinoë II die hij te Olympia op twee hoge zuilen liet oprichten [14, 15]. Het is inderdaad mogelijk, maar toch lang niet zeker, dat het ontbreken van de nauarchtitel erop wijst dat hij het admiraal-schap toenmaals nog niet bekleedde. In dit geval ware het niet ondenkbaar dat de beelden werden gewijd ter gelegenheid van het huwelijk van Ptolemaios met zijn zuster. Deze echtverbintenis

9. *Prosopographia Ptolemaica* VI 14607.

10. Zie Polubios V 35, 11 : *καὶ γὰρ ναὺς ἐν τοῖς κατὰ Σάμον ἦσαν τόποις οὐκ ὀλίγαι.*

11. W. Dittenberger, *OGIS* I 20 ; T. B. Mitford, in *American Journal of Archaeology*, 65 (1961), p. 127, nota 142. Cfr. *Prosopographia Ptolemaica* VI 15189.

werd voltrokken tussen de lente van 279 en het jaar 274/3 en wordt door de meeste historici zo vroeg mogelijk gedateerd ¹².

Alleszins vóór de dood van koningin Arsinoë II (9 juli 270) werd Kallikratês tot admiraal benoemd. Deze titel voert hij immers in twee opschriften [1, 9] die tevens de uitdrukking *ὑπὲρ Ἀρσινόης* bevatten. De term *ὑπέρ*, die in het Nederlands moeilijk is weer te geven en zowel „in naam van” als „ter ere van” betekent, wijst steeds op een levende persoon.

Uit een van deze inscripties vernemen we dat de nauarch te Kanôpos een heiligdom aan Isis en Anoubis wijdde [1]. De andere tekst, een Samisch opschrift waarin Ptolemaios, Arsinoë en Kallikratês tezamen geëerd worden, is zwaar beschadigd [9]. Indien Dittenbergers herstelling *Σωτήρων* (in verband met de ouders van de koning) correct is, dateert het opschrift nog van 279 of kort daarna, omdat ca. 280/79 Ptolemaios Sôtêr en Berenikê tot *Θεοὶ Σωτήρες* werden verheven ¹³. Zulks zou impliceren dat Kallikratês' promotie zeer snel is geschied en wel tegen het einde van de Syrische Successieoorlog.

Tijdens zijn admiraalschap werd Kallikratês gehuldigd over gans het Middellandse-Zeegebied. Men kon zijn standbeeld aantreffen te Oud-Paphos [6] en te Kourion [7] op Cyprus. De Nêsioten eerden hem op Delos [13]. Maar vooral bij zijn landgenoten was hij populair. Dezen richtten zijn standbeeld op in een heiligdom der Dioscuren, de redders der zeelui in nood [12]. Het is zelfs niet onmogelijk dat zij de bidplaats stichtten, speciaal om er Kallikratês' beeld in te kunnen plaatsen ¹⁴.

Van zijn kant bedacht de admiraal een zekere Tinnis, een dame uit zijn familie- of kennissenkring, met een standbeeld in het beroemde Hêraion van zijn vaderstad [11].

Op 9 juli 270 overleed Arsinoë Philadelphos. Hard, ambitieus, maar geniaal, liet zij een onvergetelijke indruk na. Kort na haar dood werd zij onder de goden opgenomen. Volgens de papyrus *Hibeh* II 199 [4], een lijst van eponieme priesters, werd in het 14de jaar van Ptolemaios II de cultus der *Θεοὶ Ἀδελφοί* ingesteld. Volgens de huidige stand der wetenschap stemt het 14de jaar overeen met 269/8 v. Chr. ¹⁵ Tot eerste priester van Alexander en de vergoddelijkte Ptolemaios en Arsinoë werd Kallikratês benoemd.

12. Cfr. H. Hauben, *Studia Hellenistica*, 18 (1970), p. 35, n. 3.

13. Cfr. P. M. Fraser, in *Bulletin de la Société archéologique d'Alexandrie*, 41 (1956), pp. 50-51.

14. Cfr. G. Dunst, *Studia Hellenistica*, 18 (1970), p. 84.

15. Cfr. A. E. Samuel, *Ptolemaic Chronology* (1962), p. 28 ; p. 166, lijst C ; P. W. Pestman, *Chronologie égyptienne d'après les textes démotiques* (1967), p. 18 en p. 134.

Meer over Kallikratès' bedrijvigheid op religieus terrein verne-
men we uit twee mooie epigrammen van Poseidippos [2, 3],
waarvan één voorkomt in de zogenaamde papyrus Firmin-Didot
en voor het eerst werd uitgegeven in 1879¹⁶ en het andere door
Athênaios werd overgeleverd. Poseidippos dichtte beide epigram-
men ter gelegenheid van de oprichting van een tempel op kaap
Zephurion, gelegen nabij Kanôpos, ten oosten van Alexandrië. In
dit heiligdom werd de met Aphroditê vereenzelvigde Arsinoë ver-
eerd als de beschermster der zeevaarders. Grondlegger van de
cultus en bouwer van de tempel was Kallikratès, wiens zoon (?)
Simôn later het priesterschap van de nieuwe godin zou waarne-
men¹⁷. Het verband tussen het admiraalschap van de stichter – in
beide epigrammen wordt hij *ναύαρχος* genoemd – en de identifi-
catie van Arsinoë met Aphroditê Euploia ligt voor de hand.

De datering van de epigrammen lokte reeds heel wat discussies
uit¹⁸. Voorlopig is het veiliger de tempelstichting te situeren in de
eerste maanden of jaren *na* de dood van de vorstin: Volgens de
Egyptische documenten genoot zij pas goddelijke eer na haar
afsterven¹⁹, terwijl vooralsnog geen enkele Griekse bron met zeker-
heid kan bevestigen dat zij nog tijdens haar leven in Egypte tot de
rang van godin werd verheven. Anderzijds blijkt uit een recente
studie van L. Robert dat Arsinoë reeds met Aphroditê vereen-
zelvegd was op het ogenblik dat haar cultus als *Πυλάδελης* werd
geregeld²⁰. De Philadelphoscultus werd ingesteld ten laatste in
267/6²¹.

Bij het uitbreken van de Chremonideïsche oorlog, in het voorjaar
van 264, maakte Kallikratès, samen met zijn broers Aristonikos en
Perigenès, deel uit van een gezantschap dat naar Kreta werd ge-
stuurd. De ambassade stond onder de leiding van generaal
Patroklos, aan wie de expeditie naar Attica was toevertrouwd. Te
Olous ontvingen de gezanten de proxenie en werden zij geëerd als
weldoeners van de stad [8].

Enkele jaren later, ca. 262-261, vinden wij Kallikratès terug te
Milete waar hij, wellicht aan het hoofd van een soort raad van kon-
inklijke *philoï*, de jonge zoon en mederegent van Philadelphos bij-

16. H. Weil, in *Monuments grecs publiés par l'Association pour l'encouragement des études grecques en France* (1879), pp. 30-31.

17. E. Breccia, *Iscrizioni greche e latine* (1911), nr. 12. Cfr. *Prosopographia Ptolemaica* III 6502.

18. Cfr. H. Hauben, *Studia Hellenistica*, 18 (1970), p. 44, n. 3 en 4.

19. Cfr. S. Sauneron, in *Bulletin de l'Institut français d'archéologie orientale*, 60 (1960), p. 97.

20. *Sur un décret d'Ilion et sur un papyrus concernant des cultes royaux*, in *Essays in Honor of C. Bradford Welles* (1966), pp. 175-211, spec. pp. 192-210.

21. Cfr. J. IJsewijn, *De Sacerdotibus Sacerdotiisque Alexandri Magni et Lagidarum eponymis* (1961), p. 23, nr. 19 en p. 121.

stand verleende in de beveiliging van de Ptolemaeïsche bezittingen in Ionië. Uiterst interessant is het schrijven dat Philadelphos tot de Milesiërs richtte [10] en het eredecreet dat zij als reactie hierop uitvaardigden²². In zijn brief liet de koning o.m. weten dat zijn zoon, alsmede Kallikratês en de andere vrienden (ὁ τε υἱὸς καὶ Καλλικράτης καὶ οἱ ἄλλοι φίλοι) die te Milete vertoefden, hem schriftelijk hadden gerapporteerd over de toestand aldaar. Tussen de regels door kan men lezen dat het Ptolemaeïsch gezag in de stad bedreigd werd. In hun antwoord alludeerden de Milesiërs o.m. op een aanval vanuit zee, die zij met goed gevolg hadden doorstaan.

Waarschijnlijk moet men zich het verloop der gebeurtenissen als volgt voorstellen: Nadat het zwaartepunt van de Chremonideïsche oorlog van Attica naar de oostelijke Aegaeïs verlegd was, werd de Ptolemaeïsche hoofdvloot, die vermoedelijk onder het bevel stond van generaal Patroklos²³, bij Kôs verslagen. Ten gevolge hiervan kon Antigonos Gonatas kort daarop Milete vanuit zee bedreigen. Officieel onder de leiding van de jonge Ptolemaios, doch in feite waarschijnlijk onder die van Kallikratês, werden de vijandelijke eskaders verdreven. Hierbij kon wellicht gerekend worden op de nabijgelegen vlootbasis van Samos. Vanzelfsprekend brachten deze gebeurtenissen enige onrust en zelfs wankelmoedigheid ten opzichte van de Ptolemaeïsche bezetting teweeg. Er werd een rapport opgesteld, waarschijnlijk door Kallikratês, en naar Alexandrië verzonden. 's Konings bezorgdheid omtrent de verdere evolutie van de toestand, die men in zijn antwoord kan vermoeden, bleek achteraf maar al te gegrond. Kallikratês heeft niet kunnen verhinderen dat de jonge Ptolemaios met de steun van de huurlingenleider Timarchos in 259 opstand pleegde tegen zijn vader. Indien de admiraal niet reeds tevoren Ionië had verlaten, dan is hij toch ten laatste bij het uitbreken van de revolutie naar Egypte teruggekeerd, waar wij hem rond 257 weer aantreffen.

Voor het rijk was ondertussen een beroerde tijd aangebroken. De tweede Syrische oorlog, begonnen rond 260, verliep voor Alexandrië allesbehalve succesvol. Uit een brief van ca. 257 kunnen we opmaken dat Kallikratês zich toenmaals druk bezighield met het verzamelen van fondsen voor de dringende vernieuwing van de oorlogsvloot [5]. Het schrijven ging uit van een zekere Zôïlos, die zich voorstelt als ontvanger van het triêrarchêma²⁴ en bediende

22. A. Rehm, *Das Delphinion in Milet* (1914), nr. 139 B en C.

23. Cfr. W. W. Tarn, in *Journal of Hellenic Studies*, 53 (1933), p. 68; A. Momigliano, in *Classical Quarterly*, 44 (1950), pp. 113-114.

24. Voor deze vlootbelasting, zie M. Rostovtzeff, in *Journal of Economic and Business History*, IV 4 (1932), p. 764, nota 4.

van een bediende van Kallikratēs, en was gericht aan Apollōnios de dioikētēs. Deze wordt dringend aangemaand zijn achterstallige vlootbelasting te betalen. Kallikratēs zelf had zich reeds schriftelijk tot de minister gewend, die echter aan zijn verzoek nog geen gevolg had gegeven.

De brief van Zōilos is het laatste zekere getuigenis dat wij over de admiraal bezitten. Het is niet onmogelijk dat een tweetal dorpen met de naam *Καλλικράτους κώμη*, waarvan het ene gelegen was in de Arsinoïtēs en het andere in de Delta, genoemd zijn naar landgoederen die de admiraal van de koning in leen had ontvangen²⁵.

In het uittreksel van het proxeniedecreet van Olous [8], noch in Ptolemaios' boodschap aan Milete [10], noch in Zōilos' brief [5], voor zover bekend de laatste drie documenten uit Kallikratēs' loopbaan, wordt melding gemaakt van diens titel. Sommigen zijn daarom van mening dat Kallikratēs vóór het begin van de Chremonideïsche oorlog het nauarchosambt zou hebben neergelegd.

Onderzoeken wij even de waarde van dit argument. Voor de documenten uit Olous en Milete kunnen we kort zijn: In de tekst van Olous voert niemand van het geëerde gezantschap een titel, ook niet de strateeg Patroklos, zodat van een eigenlijke „weglating” geen sprake kan zijn. Verder heeft Tarn²⁶ afdoende aangetoond dat de omissie van een titel in een koninklijke boodschap niets bewijst. In de brief aan Apollōnios weegt de weglating evenwel zwaarder, omdat zij begaan werd door een ondergeschikte. Toch zie ik niet in, in welke andere hoedanigheid dan die van nauarch Kallikratēs zich met de vlootbelasting kan hebben beziggehouden. Elke andere functie binnen het strikte kader van het vlootwezen – ik denk bv. aan een soort secretarisschap van de marine – zou voor hem een degradatie hebben betekend. Aangezien de tekst impliceert dat hij het volle vertrouwen van het hof is blijven genieten, is zulks zeer onwaarschijnlijk. Waarom de bediende Kallikratēs' titel heeft weggelaten, weten we niet, doch ook in het geval dat deze een nieuw ambt zou hebben bekleed, zou men verwacht hebben dat hij de titel van zijn overste zou hebben vermeld.

Alles bij elkaar bestaat er dus geen geldige reden om te veronderstellen dat Kallikratēs vóór het einde van zijn leven, of tenminste vóór ca. 257, de nauarchie zou hebben vaarwel gezegd.

25. Cfr. H. Hauben, *Studia Hellenistica*, 18 (1970), pp. 61-63.

26. *Journal of Hellenic Studies*, 53 (1933), pp. 64-65.

Kallikratês en het Koningshuis

Een nadere studie van het „dossier Kallikratês” doet het vermoeden rijzen dat de verhouding tussen de vorsten en de nauarch van bijzonder intieme aard is geweest. Men denke bijvoorbeeld aan zijn verrassend snelle promotie tot admiraal kort na zijn aankomst in Alexandrië, in de veronderstelling tenminste dat het Samisch opschrift *OGIS* I 29 [9] in 279 of kort erna mag gedateerd worden.

Wat verder onze verwondering wekt, is het feit dat hij in deze laatste inscriptie in één adem met Ptolemaios en Arsinoë wordt geciteerd, ook al kan dit ten dele te wijten zijn aan lokaal chauvinisme.

Dat een admiraal, die uiteraard tot de naaste omgeving van het hof behoort, door de koning uitdrukkelijk als „vriend” wordt betiteld²⁷ – hetgeen in die tijd steeds een werkelijk persoonlijke relatie tot de vorst veronderstelde en evenveel betekende als lid van de kroonraad – is niet zo opvallend. Wat wél in het oog springt, is Kallikratês’ ereplaats onder de *philoï* en het onbeperkt vertrouwen waarvan Philadelphos blijk gaf door hem een soort voogdijschap over de jonge mederegent en troonopvolger op te dragen.

Zijn band met de dynastie komt echter het duidelijkst tot uiting in zijn activiteiten op godsdienstig terrein. Toen hij in 269/8 werd benoemd tot priester van Alexander en de Theoi Adelphoi, viel hem een van de grootste eerbewijzen te beurt die men in Egypte ontvangen kon. Wanneer men de lijst der eponieme priesters doorneemt, stelt men vast dat dezen grotendeels gerecrueteerd werden onder hogere officieren en hun familieleden. Voor een admiraal als Kallikratês was deze nominatie op zichzelf dus niet zo sensationeel. Het is echter treffend dat hij de *eerste* priester was van de vergoddelijkte Adelphoi.

De apotheose van Ptolemaios II en zijn overleden echtgenote wordt algemeen beschouwd als een uiterst belangrijke schakel in de evolutie van de Ptolemaeïsche heerserscultus, omdat toen voor de eerste maal een levend lid van de dynastie goddelijke eer voor zich opeiste. Waarschijnlijk heeft Philadelphos beroep gedaan op Kallikratês, omdat hij in hem een man had onderkend op wie hij en zijn echtgenote steeds onvoorwaardelijk hadden kunnen rekenen en van wie hij dan ook verwachtte dat hij zich met al zijn krachten zou inzetten om de nieuwe cultus ingang te doen vinden.

Het is kenmerkend voor het geestelijk klimaat van de tijd waarin Kallikratês leefde dat deze loyale en haast vrome gevoelens

27. In Philadelphos' brief staat: *Καλλικράτῃ ἰοῖ ἄλλοι φίλοι.*

ten overstaan van Ptolemaios en zijn zuster-echtgenote niet door iedereen werden gedeeld. De schimpdichten van een Sôtadês op het huwelijk der Philadelphoi zijn hiervan wel een duidelijk teken. Deze contestant zou in 264 zijn openhartigheid met de dood moeten bekopen, toen generaal Patroklos hem op Kaudos liet terechtstellen²⁸.

Kallikratês' aanhankelijkheid tegenover het koninklijk huis ging zeer ver. Kort na het einde van de eerste Syrische oorlog en het afsterven van Arsinoë, toen Alexandrië's invloed op zee groter was dan ooit tevoren, legde hij de grondslagen van Arsinoë's cultus als Aphroditê. Door de overleden vorstin met de Beschermster der zeevarenden te vereenzelvigen, verhief de admiraal haar tot beschermvrouwe van de Ptolemaeïsche vloot, die aan zijn leiding was toevertrouwd. Aldus werd Arsinoë als het ware de bijzondere patrones van Kallikratês zelve.

Waarschijnlijk is de invloed van de admiraal op de verbreiding van de Arsinoëcultus nog veel ingrijpender geweest. T. B. Mitford²⁹ heeft opgemerkt dat de altaarplaatjes met de tekst Ἀρσινόης Φιλαδέλφου bijna alle worden aangetroffen op plaatsen waar het gezag van de Egyptische vloot het sterkst was, nl. op de eilanden van de Aegaeïsche Zee en op Cyprus. De Britse geleerde vermoedt dat Kallikratês hier voor iets tussen zit. Onlangs nog vestigde L. Robert³⁰ de aandacht op twee gelijkaardige monumentjes uit Milete, die men voordien over het hoofd had gezien. Het is m.i. niet toevallig dat zulke altaartjes precies in Milete werden gevonden, wanneer men bedenkt welke rol Kallikratês daar gespeeld heeft.

De veronderstelling van Mitford wordt des te meer aanvaardbaar nu L. Robert op onweerlegbare wijze heeft aangetoond dat de cultus van Arsinoë Philadelphos ten nauwste samenhangt met die van Arsinoë-Aphroditê. Robert heeft dan ook de stelling van Mitford kunnen bevestigen: „(Ce culte) dut avoir un zélé propagandiste en la personne du puissant navarque lagide, Callicratês de Samos...”³¹

Wellicht is Kallikratês evenmin vreemd geweest aan het feit dat verschillende havensteden in het imperium de naam Ἀρσινόη ontvingen³².

Men is geneigd een verklaring te zoeken voor deze buitengewoon

28. Cfr. Hêgêsandros, bij Athênaios XIV 621 a; M. Launey, in *Revue des études anciennes*, 47 (1945), pp. 33-45.

29. *Archiv für Papyrusforschung*, 13 (1939), pp. 30-32.

30. *Essays Bradford Welles*, p. 206.

31. *Essays Bradford Welles*, p. 208.

32. In verband met deze steden, zie L. Robert, in *Hellenica*, 11-12 (1960), pp. 156-160; Gabriella Longega, *Arsinoe II* (1968), pp. 114-118.

hechte relaties van Kallikratês met het vorstenhuis en vooral met de persoon van koningin Arsinoë.

Verschillende historici hebben de mening geopperd dat de admiraal zijn carrière grotendeels aan haar te danken had³³, temeer daar hij afkomstig was van Samos, een gebied dat tot 281 behoord had tot het rijk van Arsinoë's eerste echtgenoot Lusimachos. Deze opinie kunnen we ten volle onderschrijven en we zouden zelfs verder durven gaan, al betreden we hier volledig het domein van de hypothese. We zegden dat Kallikratês waarschijnlijk rond 280-79 naar Egypte is gekomen. In dezelfde periode, nl. in de lente van 279, is ook Arsinoë, na een afwezigheid van twintig jaar, naar Alexandrië weergekeerd. Zou het dan gewaagd zijn te veronderstellen dat hij tot haar gevolg behoorde? We weten dat Arsinoë na Lusimachos' dood zeer hachelijke ogenblikken heeft beleefd. Misschien heeft hij haar toen op een of andere wijze zijn bescherming aangeboden.

Kallikratês' admiraalsambt

Onze bronnen nopens Kallikratês bestaan voor het merendeel uit zeer beknopte ereopschriften. Uit deze inscripties vernemen we dat zijn officiële titel *ναύαρχος* luidde. Nergens echter, behalve in *P. Mich. Zen.* 100 [5], vinden wij een concrete verwijzing naar de Ptolemaeïsche zeemacht. En tóch impliceert zijn titel dat hij van heel dichtbij met de vloot in betrekking heeft gestaan.

Vermoedelijk heeft hij het verloop van de eerste Syrische oorlog (274-271) beïnvloed en heeft hij bijgedragen tot de goede afloop van de krijgsoperaties, doch geen enkele bron leert ons iets over zijn optreden.

Over zijn actie in de Chremonideïsche oorlog (264-ca. 261) zijn we niet veel beter ingelicht. Slechts op basis van een historische reconstructie kunnen we redelijkerwijze veronderstellen dat hij in Ionië het effectief bevel voerde over aldaar gestationeerde eskaders. Of hij persoonlijk in de zeeslag bij Kôis is tussengekomen, weten we niet.

Wat zijn rol in de tweede Syrische oorlog (ca. 260-ca. 253) betreft, beschikken we enkel over de gegevens uit Zôilos' brief [5].

Zijn we uiterst slecht geïnformeerd over de concrete verwezenlijkingen van de admiraal, gemakkelijker is het zijn ambtsgebied te omschrijven. In het ereopschrift onder het standbeeld dat de Nêsioten te Delos oprichtten ontbreekt elk motief. De tekst luidt

33. Zo W. W. Tarn, in *Journal of Hellenic Studies*, 46 (1926), p. 158; T. B. Mitford, in *Archiv für Papyrusforschung*, 13 (1939), p. 32; P. M. Fraser, in *Opuscula Atheniensiâ*, 7 (1967), p. 40.

eenvoudigweg als volgt: *Οἱ Νησιῶται τὸν ναύαρχον | Καλλικράτην Βοῶσκου Σάμιον | ἀνέθηκαν* [13]. Dit betekent dat de Nêsioten, die hier optreden als staatkundig lichaam, Kallikratês zonder meer als *admiraal* hebben willen eren, hetgeen impliceert dat hij als dusdanig gezag over hen uitoefende. Dit wil zeggen dat hij zonder twijfel de schepen in de wateren van de Nêsiotenbond onder zijn controle had³⁴. Voor Cyprus kan dezelfde redenering worden toegepast op de inscriptie van Oud-Paphos, die nog bondiger klinkt: [*Καλλικράτην*] *ν* *Βοῶσκου | ναύαρχον* [6].

De associatie van Kallikratês met de *Θεοὶ Σωτῆρες* op Samos [12] wijst erop dat hij ook bij zijn landgenoten als admiraal gold en dat bijgevolg de vlootbasis van Samos onder zijn gezag stond.

Zoals we hebben uiteengezet, is het tevens waarschijnlijk dat hij rond 262-261 als vlootvoogd optrad te Milete.

Dat hij ook als dusdanig in Egypte bedrijvig was, wordt bewezen door *P. Mich. Zen.* 100 en door het feit dat hij in de Poseidipposepigrammen uitdrukkelijk *ναύαρχος* wordt geheten.

Uit dit alles kunnen wij met een grote zekerheidsgraad besluiten dat Kallikratês' nauarchie gans het Middellandse-Zeegebied omvatte. Zulk hoog ambt kan maar door één man tegelijkertijd zijn uitgeoefend. Daarom stel ik mij Kallikratês voor als de opperbevelhebber van de Ptolemaeïsche zeemacht.

Dit opperbevelhebberschap sluit *a priori* niet in dat hij bij elk zeegevecht moest aanwezig zijn of dat geen andere officieren vlootafdelingen konden aanvoeren. Het betekent nog minder dat het imperium doorlopend zulk een oppernauarch zou gekend hebben.

Niets wijst er momenteel op dat Kallikratês' admiraalschap gepaard ging met uitgebreide politieke en rechterlijke bevoegdheden als die van de gevormachtigde generaals Philoklês van Sidôn en Patroklos, die door vele historici³⁵ ten onrechte als admiraals werden beschouwd.

Niet alleen was Kallikratês' ambt algemeen, het blijkt bovendien ook permanent te zijn geweest. Dit betekent dat zijn nauarchie het beperkte kader van één expeditie of oorlog oversteeg en in principe ook in vreedstijd gold. Zulks wordt aangetoond door de Poseidipposepigrammen, die allerwaarschijnlijkst dateren van de periode tussen het einde van de eerste Syrische en het begin van de

34. Deze redenering is ontleend aan T. B. Mitford, die haar toepaste op de inscripties van Cyprus [6 & 7]. Cfr. *Journal of Hellenic Studies*, 79 (1959), pp. 126-127, nota 111; *Annual British School Athens*, 56 (1961), p. 9, nr. 18, commentaar.

35. Bv. W. W. Tarn, in *Journal of Hellenic Studies*, 31 (1911), pp. 251-259 en 53 (1933), pp. 61-68.

Chremonideïsche oorlog en waarin Kallikratês nauarch wordt betiteld. Het is trouwens ondenkbaar dat de Samiërs zijn standbeeld precies in de tempel van de Dioscuren zouden hebben opgericht – en misschien zelfs dit heiligdom speciaal zouden hebben gesticht om er zijn beeltenis in te kunnen opstellen – indien Kallikratês slechts occasioneel het admiraalschap zou hebben uitgeoefend. Een gelijkaardige bedenking kan men maken in verband met Kallikratês' tempelbouw op Kaap Zephurion. Dat hij de grondlegger was van de cultus van Arsinoë-Aphroditê in haar hoedanigheid van toevlucht der zeevaarders, wijst er m.i. op dat hij méér was dan een gewoon vlootvoogd die bij een of andere gelegenheid een expeditie had geleid en daarna zijn commando weer had neergelegd.

Precies in dit universeel en permanent admiraalschap ligt, naar mijn mening, het belang van Kallikratês voor de geschiedenis van de Ptolemaeïsche instellingen. Om dit nader te belichten, moeten we even opklimmen tot de tijd van Alexander en zelfs vroeger.

In een aantal Griekse *poleis* was de organisatie van het vlootwezen in de loop der eeuwen gegroeid en vastgelegd in ambten met een officiële titel, met omschreven bevoegdheden en, zoals in deze staten gebruikelijk, met beperkte ambtsduur. Dit bevelhebberschap over de vloot werd niet overal op een gelijkvormige manier gerealiseerd. In Athene bv. bestond geen afzonderlijk vlootcommando, maar ressorteerde de marine, zowel als het landleger, onder de bevoegdheid van het college der strategen, dat telkenjare verkozen werd. Daarentegen had zich in Sparta een gespecialiseerd vlootbevelhebberschap los van het landleger ontwikkeld. De drager hiervan voerde de officiële titel „nauarch” en bleef één jaar in functie.

Van hun kant hadden de Makedoniërs, die zich pas onder Philippos II een uitweg naar zee verschaften, omzeggens geen vloottraditie. Bij de organisatie van zijn wereldrijk kon Alexander voor het vlootbevelhebberschap dus geen beroep doen op bestaande Makedonische instellingen. De precieze vorm waarin een functie als het admiraalschap zou gegoten worden, zou moeten groeien uit de concrete maritieme omstandigheden in het rijk.

Dit imperium verkeerde voortdurend in snelle evolutie. Onafgebroken werden oorlogen gevoerd en expedities voorbereid, zodat militaire belangen volkomen primeerden. Dit had voor gevolg dat vloten werden gevormd en ontbonden naargelang de militaire toestand het vereiste. Aan het hoofd van deze formaties werden telkens de meest geschikte personen gesteld, wier bevoegdheid mede bepaald werd door de aard der onderneming en wier

commando normaal tezamen met de ontbinding van hun vloot of met het einde van een expeditie ophield.

Waar in de oude *poleis* het krijgsapparaat ten dienste stond van de staat, was dit nu in hoge mate verbonden met de heerser zelf, die in zijn persoon het opperste gezag over leger en vloot verenigde. Niet alleen in theorie was de koning permanent bekleeder van het opperste admiraalschap. Het gebeurde wel eens dat Alexander ook de effectieve leiding van een vloot op zich nam. In andere gevallen droeg hij deze macht over op een zijner vertrouwelingen, hetzij omdat hij deze meer bedreven achtte op nautisch gebied, hetzij omdat hij zelf de vloot niet kon vergezellen. De opdrachten van deze personen werden telkens door de koning vastgelegd en golden slechts zolang als en werden slechts vernieuwd wanneer het hem behaagde.

Een gelijkaardige maritieme toestand als in de periode van het Alexanderrijk schijnt te hebben bestaan onder de diadochen, wier staten aan een vrij grote instabiliteit onderhevig waren. Ook bij hen bleef het militaire aspekt volkomen domineren. In die dagen heerste er een koortsachtige maritieme bedrijvigheid.

Vóór alles krijgslieden, voerden de diadochen zoveel mogelijk hun legers en vloten persoonlijk aan. Zo weten we van Ptolemaios Sôtêr, Dêmêtrios Poliorketês en Kassandros, dat ze meermaals als admiraal van hun formaties optraden. Vergezelden zij de expeditie niet, dan stelden zij een bevelhebber aan het hoofd van de uit te zenden vloot. De bevoegdheid van deze instantie was niet steeds dezelfde en gold klaarblijkelijk slechts voor de duur van de missie.

Een algemeen en permanent admiraalschap heeft, voor zover we weten, in die tijd niet bestaan. Het berustte „onmiddellijk” bij de heerser.

In het derde decennium van de derde eeuw schijnt op dit gebied, althans in het rijk der Lagiden, een kentering te hebben plaatsgevonden, en wel in de persoon van Kallikratês. Naar de oorzaken die bij de totstandkoming van een permanent rijksvloot-opperbevelhebberschap hebben meegespeeld, kan men slechts gissen. Waarschijnlijk hebben verschillende factoren tegelijkertijd hun invloed laten gelden.

Na veertig jaar oorlog had de hellenistische wereld een zeker machtsevenwicht bereikt. Dank zij de betrekkelijke stabilisatie in de internationale verhoudingen, kon de nieuwe generatie heersers die aan het bewind was gekomen zich meer gaan toeleggen op interne consolidatie en op de uitbouw van de staatsinstellingen.

Doordat de diadochen de koningstitel hadden aangenomen en bij de opvolging het erfelijkheidsprincipe werd toegepast, kon men

er zich aan verwachten dat vroeg of laat figuren aan de macht zouden komen die minder aanleg of belangstelling voor het krijgswezen zouden betonen. Zo iemand nu was Philadelphos. Al was hij op verre na niet de krachteloze figuur voor wie men hem soms heeft laten doorgaan, toch lijkt zijn persoonlijke aanleg op het gebied van de oorlogvoering heel wat geringer te zijn geweest dan die van zijn vader. Hij is de geschiedenis ingegaan als degene die vooral door zijn diplomatisch, economisch en organisatorisch talent het werk van zijn voorganger heeft bekroond.

Beide vermelde factoren, nl. de uitbouw van de staatsinstellingen en de bijzondere geaardheid van de vorst, hielpen de totstandkoming van een permanent en algemeen admiraalschap wellicht enigermate bevorderen. Van groter belang was het feit dat vanaf de laatste jaren van Sôtêr het Lagidenrijk de eerste zeemogendheid van de hellenistische wereld was geworden. Om deze thalassokratie te bestendigen was een parate en flink georganiseerde zeemacht noodzakelijk, aan het hoofd waarvan bij voorkeur een gespecialiseerd officier, die permanent in functie bleef, zou moeten worden aangesteld. De man die Philadelphos voor dit ambt uitkoos was Kallikratês van Samos, een protégé van zijn zuster en echtgenote.

Vele vragen omtrent Kallikratês blijven onbeantwoord en zullen waarschijnlijk nooit een oplossing krijgen. Toch mogen we bevestigen dat hij tot de grootste personaliteiten van zijn tijd heeft behoord. In een periode waarin Egypte de zeeën beheerste, was de nauarchie een uitzonderlijk hoge vertrouwenspost die hij zonder twijfel voortreffelijk heeft bekleed. Kallikratês mocht zich verheugen in de hoogachting van de eilandbewoners en in de vriendschap van de vorsten. Maar vóór alles zal zijn naam verbonden blijven met die van Arsinoë Philadelphos.

8 maart 1970.

BRONNENOPGAVE³⁶A. *Alexandrië en Egypte*

1. E. Breccia, *Le Rovine e i Monumenti di Canopo* (1926), pp. 51-52, nr. 1 (cfr. H. Hauben, in *Studia Hellenistica*, 18, 1970, p. 40, n. 7).

Κανόπος, lente 279 - 9 juli 270.

Ἵπὲρ βασιλέως Πτολεμαίου
καὶ βασιλίσσης Ἀρσινόης
τὸ ἱερὸν Ἴσει Ἀνούβει, Καλλικράτης
Βοῦσκου Σάμιος ναυαρχῶν

5 ἔδωκεν Πάσιτι ἱερεῖ.

2. P. Firmin - Didot = A. S. F. Gow - D. L. Page, *The Greek Anthology, Hellenistic Epigrams I* (1965), rr. 3110-3119. Kaap Zephurion (bij Kanōpos), 9 juli 270 - 267/6.

3110 Μέσσον ἐγὼ Φαρίης ἀκτῆς στόματός τε Κανώπου

ἐν περιφαινομένῳ κύματι χῶρον ἔχω
τήνδε πολυρρήνου Λιβύης ἀνεμώδεα χηλῆν
τὴν ἀνατεινομένην εἰς Ἴταλὸν Σέφυρον,
ἐνθα με Καλλικράτης ἰδρύσατο καὶ βασιλίσσης

3115 ἱερὸν Ἀρσινόης Κύπριδος ὠνόμασεν.

ἀλλ' ἐπὶ τὴν Ζεφυρίτιν ἀκουσομένην Ἀφροδίτην,
Ἑλλήνων ἀγναί, βαίνετε, θυγατέρες,
οἳ θ' ἄλός ἐργάται ἄνδρες, ὁ γὰρ ναύαρχος ἔτευξεν
τοῦθ' ἱερὸν παντὸς κύματος εὐλίμενον.

3. Athenaios VII 318 d = A.S.F. Gow - D. L. Page, *o. c.*, rr. 3120-3125 (cfr. L. Robert, in *Essays in Honor of C. Bradford Welles*, 1966, p. 201, n. 161).

Kaap Zephurion (bij Kanōpos), 9 juli 270 - 267/6.

3120 Τοῦτο καὶ ἐν πόντῳ καὶ ἐπὶ χθονὶ τῆς Φιλαδέλφου

Κύπριδος ἰλάσκεσθ' ἱερὸν Ἀρσινόης
ἦν ἅλα κοιρανεύσαν ἐπὶ Ζεφυρίτιδος ἀκτῆς
πρῶτος ὁ ναύαρχος θήκατο Καλλικράτης ·
ἦ δὲ καὶ εὐπλοίην δώσει καὶ χεῖματι μέσσω

3125 τὸ πλατὺ λισσομένοις ἐκλιπανεῖ πέλαγος.

36. Alleen de bronnen die met zekerheid betrekking hebben op Kallikratēs van Samos werden opgenomen.

4. E. G. Turner, *P. Hibeh II* (1955) 199, col. II, rr. 12-17 (cfr. J. IJsewijn, *De Sacerdotibus Sacerdotisque Alexandri Magni et Lagidarum eponymis*, 1961, p. 125). (Alexandrië), 269/8.

(ἔτους) ἰδ Καλλικράτη[ς Βοῖσκοι(?)]

ἐπὶ τούτου Ἑρα[

δος ἦλθεν εἰς Αἰγ[υπτίους(?)]

15 καὶ πρὸς τὰ συνα[λλάγματα]

προσεγράφη ἱερ[εὺς Ἀλεξάνδρου]

καὶ θεῶν Ἀδελ[φῶν]

5. C. C. Edgar, *P. Mich. Zen.* 100 (1931).

Brief waarschijnlijk uit Alexandrië verzonden, ca. 257.

[Ἀπολλωνίω διο]κητῆι χαίρειν Ζώϊλος ὁ πα[ρὰ . . . .]

οντος τοῦ παρὰ Καλλικράτους λογευτῆς

[τοῦ τριηραρχή]ματος. ἔγραψέ μοι Καλλικρ[άτης ὑ]πο-

μνήσαι σε περὶ τοῦ τριηραρχήματος

[. . . . .]έλουν Ὀρόμαχος καὶ Δείνων. [ἔγραψε

δ]ε καὶ σοι Καλλικράτης ὅπως ἂν διαγράψης

[. . . . .]]ν εἰς τ[ὸ] κη L† φο ὡστ[ε εἶναι] τὸ

πάν τ' Ἀρμ. ἐὰν οὖν σοι δοκῆι,

5 [διάγραφον.]

εὐτύχει.

B. Cyprus

6. T. B. Mitford, in *Annual of the British School at Athens*, 56 (1961), p. 9, nr. 18.

Oud-Paphos, datum onbekend.

[Καλλικράτη]ν Βοῖσκου

ναύαρχον

7. Onuitgegeven opschrift. Cfr. T. B. Mitford, *l. c.*, kommentaar.

Kourion, datum onbekend.

C. Kreta

8. Margarita Guarducci, *Inscriptiones Creticae I* (1935), XXII, 4 A V, rr. 35-38.

Olous, lente 264.

- 35 *Ἐπὶ δαμιοργοῦ Λεύκου, ἔδοξε τοῖς πολίταις προ-
ξένος ἡμεν καὶ εὐεργέτας Πάτροκλον
Πάτρωνος Μακεδόνα, Καλλικράτη, Περιγένη,
Ἀριστόνικον Βοῖσκου Σαμῖος, κτλ.*

D. Ionië

9. W. Dittenberger, *OGIS I* (1903), 29 (cfr. *OGIS II*, 1905, *addenda*, p. 539; G. Dunst, in *Studia Hellenistica*, 18, 1970, p. 83, n. 1).
Samos, lente 279 - 9 juli 270 (279 of kort daarop?).

[Ἐπὲρ βασιλέως Πτολεμαίου τοῦ Πτολεμ[αίου]
[καὶ Βερενίκης Σωτήρων καὶ] ὑπὲρ Ἀρσινόη[ς Φι-]
[λαδέλφου καὶ Καλλικρ]άτου <τοῦ> Βοῖσκου τοῦ
[ναύαρ-]
[χου, ...]μιος ἀνέθηκεν

5 [εὐχῆς ἔνεκεν].

10. C. Bradford Welles, *Royal Correspondence in the Hellenistic Period* (1934), nr. 14, rr. 8-10.
Milete, ca. 262-261.

— γέγραφεγ γάρ
μοι ὃ τε υἱὸς καὶ Καλλικράτης καὶ οἱ ἄλλοι φίλοι οἱ παρ'
ὑμῖν ὄντες ἦν ἀ-

10 πόδειξιν πεποιήσθε τῆς πρὸς ἡμᾶς εὐνοίας —

11. E. Buschor, bij J. Marcadé, *Recueil des signatures de sculpteurs grecs II* (1957), p. 55, verso, n. 1 (cfr. G. Dunst, in *Studia Hellenistica*, 18, 1970, p. 83, n. 1).
Samos, datum onbekend.

Καλλικράτης Βοῖσκου ναυαρχῶν
Τίννιδα Διονυσόδωρου Ὁρηι.

12. G. Dunst, in *Studia Hellenistica*, 18 (1970), p. 83.
Samos, datum onbekend.

[Ὁ δῆμος ὁ Σαμίων Καλλικράτην Βοῖσκου,
[τὸν ναύαρχον, Θεο]ῖς Σωτήρησιν
[Διοσκούροις, σὺν] τῶι τεμένει.

- R. 2: [ναύαρχον Θεο]ῖς H. Hauben, in *Studia Hellenistica*, 18 (1970), pp. 48-49.
R. 3: [ἀνέθηκεν σὺν] H. Hauben, *ibid.*

E. *Cycladen*

13. F. Durrbach, *Choix d'inscriptions de Délos* (1921), nr. 25.
Delos, datum onbekend.

Οἱ Νησιῶται τὸν ναύαρχον
Καλλικράτην Βοῦσκου Σάμιον
ἀνέθηκαν.

F. *Griekenland*

- 14-15. W. Dittenberger, *OGIS I* (1903), 26-27.
Olympia, lente 279 - 9 juli 270 (begin van deze periode ?).

Βασιλέα Π[τολεμαῖον βασιλέως]
Πτολεμ[αίου καὶ βασ]ιλί[σσης Βερενίκης]
Καλλικ[ρ]άτης [Βοῦσκ]ου Σά[μιος]
Διὶ Ἰ'Ολυμπίῳι.

Βασ[ί]λισσαν Ἀ[ρσινόην βα]σιλέως
Πτολεμαίου [καὶ βασιλίσση]ς Βερενίκης
Καλλικράτη[ς Βοῦσκου] Σάμιος
Διὶ Ὀ[λυμπίῳι].

ADDENDUM

Tijdens de gedachtenwisseling na de lezing werd de mening naar voren gebracht dat Kallikratês' ethnikon niet noodzakelijk impliceert dat hij zelf uit Samos afkomstig zou zijn. Men zou ook kunnen veronderstellen dat hij geboren werd uit een in Egypte gevestigde Samische familie. Na zijn promotie tot admiraal zouden de Samiërs hun «landgenoot» hebben geëerd om door zijn bemiddeling de gunst van de nieuwe heersers te verwerven.

Al is deze hypothese *in se* niet onmogelijk, toch achten we haar in dit geval minder waarschijnlijk. O.i. was Kallikratês een „echte” Samiër.

Vooreerst zouden we kunnen wijzen op het persoonlijk karakter van de dedicatie ter ere van de Samische vrouw Tinnis [11]. Zulks onderstelt een nauwe band van Kallikratês met bepaalde kringen op het eiland.

Bovendien mogen we niet vergeten dat in de jaren 280 de meeste vreemdelingen, die de militaire, administratieve en economische kaders van Egypte moesten vullen, nog rechtstreeks uit de Grieks-Makedonische wereld werden betrokken. Voor zover be-

kend, hebben de Lagiden vóór hun machtsovername op het eiland geen Samiërs in dienst gehad³⁷. We kennen wel enkele sporadische gevallen van in Naukratis verblijvende Samiërs tijdens de vóór-hellenistische periode³⁸, doch afgezien van de astronoom Aristarchos, die in de zomer van 280 waarschijnlijk te Alexandrië vertoefde³⁹, is Kallikratès de vroegst betuigde Samiër in het Ptolemaëenrijk.

Tenslotte is het zeer waarschijnlijk dat bij Kallikratès' aanstelling tot admiraal rekening werd gehouden met zijn ervaring op nautisch gebied, ervaring die de meeste Makedonische officieren misten en die hij precies door een jarenlang verblijf op Samos had kunnen opdoen. Het is trouwens niet toevallig dat we tussen de vroeg-hellenistische admirala's zoveel Grieken aantreffen. Het meest bekende voorbeeld is Nearchos van Kreta, als admiraal van Alexander de Grote één van de weinige Grieken uit diens onmiddellijke omgeving. Ook zijn vice-admiraal, Onêsikritos van Astupalaiia, bezat een Griekse nationaliteit. Voor de diadochentijd kunnen we namen citeren als Sôsigênês van Rhodos (Perdikkas), Aischulos van Rhodos (Poluperchôn), Hagnôn van Têos, Mêdeios van Larissa, Themisôn van Samos, Hêgêsippos van Halikarnassos, Pleistias van Kôs (Antigonos). Griekse vlootbevelhebbers onder Philadelphos waren Chremônidês van Athene en Timosthenês van Rhodos.

H. H.

37. Cfr. F. Heichelheim, *Die auswärtige Bevölkerung im Ptolemäerreich* (Klio, Beiheft 18, 1925), p. 107; M. Launey, *Recherches sur les armées hellénistiques I* (1949), pp. 237-238.

38. P. Jacobsthal, in *Athenische Mitteilungen*, 31 (1906), p. 420, nota 1.

39. *Prosopographia Ptolemaica* VI 16526.